

MAGYAR ROVÁSJELES DIRHEM

Legutóbbi írásomban¹ megszólítottam *Szilágyi Mihály* urat, az MÉE főtitkárát, hogy lehet-e köze a táblán lévő, általam diakritikus jeleknek vélt magánhangzó körjeleknek, valamelyik korai arab írásrendszerhez. Válaszából kiderült, hogy *nem*, de „hogy valami jót is írjak neked megemlítem, hogy ismeretesek olyan dirhemek, amelyeken ilyen rovásírásos felirat van! Egy ilyennek a rajza látható *Fraehn* 1832-es katalógusának² a 47. oldalán... Valamelyik nyári egyetemen tartott előadásomban bemutattam a darab képét. Van egy orosz adatbázis az interneten... előjön egy ilyen dirhem képe. Azt írják, hogy a rovás nem orhoni, nem a Jenyiszej környéki, hanem kelet-európai. Felmerül a Volgai–Bolgár, kazár, stb. eredet is.” Természetes, hogy kelet-európai rovásírásról lévén szó felkeltette érdeklődésemet, s a kapott információ alapján, rá is leltem a képére:³

Az érme átmérője: kb. 27 mm, anyaga: ezüst. Az orosz hozzászólók szerint valószínű kazár vagy bolgár utánzás, („kuleshov: rovás dirhem, típusa Róna-Tas A.; iowvolga: ilyen példányokat ma Ukrajnában adják el.”)

Található még az idézett hivatkozásban 1105 szám alatt egy ugyanilyen, de féldarab érme is, melyet a Kaluga régióban találtak. A hozzáfűzött megjegyzések szerint a legenda rovásírása határozottan a nyugati övezetből (Dél-Oroszország, Volga-régió, Észak-Kaukázus) való. Az érmedarabhoz kapcsolódóan „sharm” hozzászólásában⁴ közli *V. Beljajev*: Középkori keleti ezüst érme ismeretlen felirattal című kisebb terjedelmű írását is. Ebben olvasható, hogy „2001 őszén a Moszkvai Numizmatikai Társaság heti találkozóján egy látogató ezüstérmét mutatott be ismeretlen betűkkel.” A találás helyéről csak annyit közölt, hogy Oroszország központi részéről való, több ilyen is találtak. „Az érme teljes rejtély maradt, míg 2002 februárjában, írja a szerző, egy hasonló képet láttam az Állami Ermitázs Múzeum kiállításán: 1. ábra N305. határozatlan érme a 8–9. századból, kétszer átfűrt, 2,06 g, találták Tallinn mellett). (1930–31-ben kerülhetett a Tudományos Akadémia Ázsiai Múzeumából a kollekciónba)... A 2. ábrán megadja *Fraehn* rajzát is.” A cikk további része: táblázatban közli az érme rovásbetűinek összevetését az Orhon–Jenyiszej rovásjelekkel. „Az érme 46 szimbólumából 26 bizonytalanul van meghatározva, 8 megfontolásra szorul... feltételezhető, hogy a legendára vonatkozó ismeretlen feliratok a türkiei(kirgiz) rovásból vagy annak utánzatából származnak.”

Előzményként ennyit szándékoztam ismertetni. A továbbiak során a numizmatikai vonatkozások kiderítését ráhagynám majd *Szilágyi Mihály* szakértelmére, hogy azt Az Érem szaklapban publikálja, én maradnék csak az elő- és hátlapi legendák, a mezőfeliratok megfejtésénél.

¹ *Delibeli József*: Rovástábla Magyarból. leventevezer.extra.hu/Kuma.pdf

² Die Münzen der Chane vom Ulus Dschutschis' oder von der Goldenen Horde, St. Petersburg, 1832

³ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=93487>

⁴ www.charm.ru/coins/misc/runic.shtml

Előre kell bocsájtanom, hogy kis tárgyra (éremre) vésett feliratokról van szó, amelyen a helyszűke miatt is torzulhatnak a rovásjelek. Arányosítással meghatározva a körirat jeleire, a külső vonalkör és a belső gyöngykör között, mintegy 3,4 mm-nyi hely állt rendelkezésére. A mesternek ebbe kellett „művészi” (esetenként kurzívan) bevésnie a viszonylag testesebb vonalszerkezetű rovásbetűket, melyek végeit poncolással, felhasítással még díszíteni is igyekezett. Nehéz eldönteni, hogy az alapesetben álló rovásjelet a helyhiány miatt kellett-e megdönteni, hogy kiférjen, vagy csak annak hangkapcsolati értelmét szándékozta így megjeleníteni.

Előlapi körirat. (baloldali kép)

A feliraton egyértelműen azonosíthatók a kelet-európai *ómagyar rovásjelek* és az azokkal szerkesztett ligatúrák (ezen belül is lásd a *Kizlaszov* besorolása szerinti Don és Kubán oszlopot).⁵ Mielőtt rátérnék a rovásjelek és ligatúrák betűhangjainak meghatározására, előbb rögzítem az egységes értelmezés érdekében, az általam használt jelöléseket, az alkalmazott szabályokat.⁶ A körirat elválasztó pontokkal hat részre van tagolva, a rováskarakterek száma 18, olvasata az óramutató járásával ellentétes irányú, fent a „tamga” szerű jelnél kezdődik (jobbról-balra). Rovásjeleit, igazodva az elválasztásokhoz, külön-külön értelmezem és jelölöm:

Az 1. feliratész két karaktere:

- Az 1. jelet *Beljájev* (továbbiakban *B.*)⁴ az 'Υ' rovásjel *-ic-* hangjeleként adja meg. A karakterben a V (²v), az egy vonalas – (¹r) és az Λ (²s) *ómagyar* betűk ismerhetők fel, melyek összevonva az Λ + – + V (²v-¹r-²s) ligatúrát jelenthetik. De értelmezhető az D (¹s) és C (e/o) rovásjel r-irányú r/¹s/ és r/e/o/ hangkapcsolatával a (²v-r/¹s/) vagy (²v-r/¹s-e/o/) ligatúra is. Láthatóan a csúcán is poncolt végű, ívelten kiöblösödő alakúra vésett -v- betűben a vésőmester számított a -e/o- rovásjel felismerésére is. A karaktert felülről-lefelé sorolva, a C + Λ + – + V (²v-¹r-²s-e/o) összerovásaként határoztam meg.
- 2. jel alakjával a Majaki amforafelirat 12. jeleként találkoztunk⁷ (2015. II. negyedév), de értelme most nem (²i/j-¹b), hanem λ + 1 (²j-¹t) a -t- szára a j-hez igazodik. *B-nél -k-* betű.

Az első szakasz betűsor:

$${}^2V-{}^1R-{}^2S-E/O \quad {}^2J-{}^1T$$

1 2

A 1 (¹j) betűt nem alkalmazhatta a vésnök, mert akkor a 1 (¹b) jelét kapta volna meg, lásd a szöveget.

A 2. feliratész három karaktere:

- Az első (3.) jel az (ny) rovásbetű, vö. az előbb idézett Majaki amforafelirat 5. jelével. *B.* ezt a jelet a rá egyáltalán nem hasonlító 3 (*n*) türk jellel azonosítja.
- A második (4.) '†' jel egyértelműen az | + – (¹r-²sz) rovásbetűk összevonása, párhuzama a DK 1. felirat (Szoltnyikov tál) 5. jelével⁵ azonos, *B.* nem értelmezi.

5. *Delibeli József*: Kelet-európai rovásaink. www.leventevezet.extra.hu/Keleti.pdf 15. oldal.

6.

A szóló és ligatúrában lévő rovás képjelét, amennyiben lehetséges, mindig megadom. Az olvasatba tartozó rovásbetű/hangot zárójellel (**kisbetűvel**), a felirat betűsorát NAGYBETŰVEL jelölöm. A rovásjelet és ligatúrát a sorvezetés szerint ábrázolom, betű/hang értékét balról-jobbra írom. Ligatúra változatok esetén a feliratba nem tartozókat általában nem közlöm. Az ¹-s mély, a ²-s magas hangrendű, a ³-s tükrözött, a * fejre állított rovásjelet jelent. A hangrendet jelölő számot a rovásjel elé írom, hogy ne tűnjön lábjegyzetnek. A tükrözött, rejtett elemeire bontható mássalhangzó és száras magánhangzó rovásjelét ligatúráként ʃ (²t³) értelmezem: | + ʃ (²t³-sz); (P = a/á-sz), betűsorának olvasata „visszafelé,” vagyis (jobbról-balra), mintha a tükrözött helyet cserélné az utána levővel: SZ-²T; (SZ-A/Á), az összevonásban hátul álló ... + ʃ (²t³) szólóként helyben marad ... -²T³. Fejen álló tükrözött (száras) rovásjelet a sorvezetés irányából alulról felfelé olvassuk: '†' (²t³*) = | + ʃ (²t-²sz) ligatúráként (az -sz- vonala csak egyszer vehető figyelembe!). A jobbra r-irányba/ vagy balra sz-irányba\ döntött szóló vagy összevont rovásjel hangértékét a dőlés irányával azonos, egyenes zárójelbe tett **kisbetűvel** jelölöm, értő betűsorát a jelalakhoz igazodó iránybetű (r ; sz) elé- vagy után írása adja meg „hangkapcsolatként”: ʃ r/²t/; ʃ/¹j³/r; ʃ sz/²j\.

Az *ómagyar* rovásjeleket külön nem igazolom, esetenként megadok más előfordulást.

7. A (magyarostortenet.G-portál.hu)-n lévő írásaimat esetenként (...)be tett cím, évszám, időszak közlésével adom meg.

Delibeli József: A majaki amforafelirat. www.leventevezet.extra.hu/Majki%20amfora.pdf (2015. II. negyedév)

- A harmadik (5.) 'r' rovásjel erőteljesen jobbra dől, benne jól felismerhető az r-irányú C (n³ vagy e/o) és a már ismert (²v) rovás/betű, értelme: r/²v-n³/ azzal, hogy a hátul álló tükrözött -n- hangértéke olvasáskor helyben marad.⁶ *B-nél?*

A második szakasz betűsora:

$$\text{NY } ^1\text{R-SZ } \text{R}/^2\text{V-N}^3/$$

3 4 5

A 3. feliratrészt három karaktere:

- Az első (6.) jel alapállása az ábécé Don, Kubán oszlopai szerint ʒ (i/ü, ²l és ²t) betű is lehet a kelet-európai feliratokban.⁵ Pénzünkön a fővonal felül enyhén előre hajlik, érzékeltetve az (n) betűt, 45 fokos dőlése utal az r-hangkapcsolatra is. Ligatúrák értelmezését **r/n-i/ü/** egyszerűbb leírni, mint ábrázolni. Láthatóan az -i/ü- betű baloldala is „n” párhuzamos, az alapjel vonalait utánozza, de a kapcsolatban egy újabb -n- nem érthető. Túlzásba vitt a végzárók alkalmazása, még a vízszintes, nem nyílt végű vonal is ponttal lezárt. *B.* szerint ez az -r- betű.
- A középső (7.) jel talán háromszor is előfordul. Nem kétséges, hogy a „dőltén álló” karakter hátsó 'l' vonalához középen csatlakozik egy a felsőnél hosszabb 'r' r-irányú és ennek tövével egy rövid 'l' sz-irányú függőleges mellékjel. Felül induló mellékjele csak a ʒ (²k) betűknek van, amit a vésnök egy rövid, enyhén hajlított poncolt végű vonalkával jelöl. Ez alul is látható, ami akkor a megtévesztően r-irányú tükrözött 'l' (²l³) betűt jelenti, vö. a tábla¹ 20. jelével, a többiek is ehhez igazodnak. Esetünkben akkor a karakter nem helyhiány miatt lett megdöntve. A középső, felfelé „kilógó” mellékjelnek viszont több értelme is lehet: jelentheti a -k- alsó vonalában meghosszabbított 'r' (¹r) vagy 'l' (²t³, ²l³, i/ü) betűket is. Máris egy többváltozós összevonás képjele rémlik fel. Én a lehetséges változatok közül ezt értelmezem: l + l + ʒ + ' (¹r-²k-sz-²l³), az -sz- rövid vonalú. *B-nél* g vagy m betű.
- Utolsó (8.) jelünk egy gyakran előforduló T alakú ligatúra, melynek végeit most egyedi módon felhasítva díszíti a pénzverde mestere (középkori pénzeinken gyakori vonalvég). Valószínű így különbözteti meg, hogy kiemelendő szóról van szó. Értelme: l + ⁻ (¹r-sz), az -r- egyvonalas. *B.* szerint az > alakú -o- betű lenne.

A harmadik szakasz betűsora:

$$\text{R/N-I/Ü } ^1\text{R-}^2\text{K-SZ-}^2\text{L}^3 \text{ } ^1\text{R-SZ}$$

6 7 8

Az utolsó szó értelmét majd a felirat kortörténetének szövegéhez kell igazítani.

A 4. feliratrészt három karaktere:

- Első (9.) jele egy tükrözött álló 'l' betű, melynek felső mellékjele hosszabb az alsónál, így érzékeltetve, hogy a felső vonalhoz két rovásjel is tartozik. Azonosíthatók a ʒ (²j), ʒ (¹b) és ʒ (¹r) betűk, az utóbbi (sz-¹r) ligatúra is lehet. Ezekből j-, b-, r- kezdetű kétagú: (²j-¹r/b), (¹b-¹r/²j) és (¹r-²j/¹b), valamint (²j-sz-¹r); (¹b-sz-¹r); (sz-¹r-²j/¹b) háromtagú változatok állnak elő. A szövegbe az (²j-¹r) és a (²j-sz-¹r) is szóba jöhet. *B.* ez alatt is a k-t érti.
- A középső (10.) jel egyezik a 5.-el, azaz r/²v-n³/.
- Az utolsó (11.) összetett jelben a felül lévő Z alakú jelrész, most a / + ʒ (¹k³-¹r) ligatúrát jelenti – értelme azonos az SE 3. Sulek 5 felirat 2. (¹k³-¹r³) jelével⁸ –, alatta az egyvonalas / (¹r) van jelölve, együtt a (¹k³-¹r-¹r) összevonás értelmezhető, aminek ¹R-¹K³-¹R betűsorát kell majd hangzósítanunk. *B-nél* ʒ -nc-. Valójában a helyhiány miatt van megdöntve.

A negyedik szakasz betűsora:

$$^2\text{J-}^1\text{R} \text{ vagy } ^2\text{J-SZ-}^1\text{R } \text{R}/^2\text{V-N}^3/ \text{ } ^1\text{K}^3\text{-}^1\text{R-}^1\text{R}$$

9 (9) 10 11

8. *Delibeli József*: Közép-ázsiai rovásaink. www.leventevezet.extra.hu/Kozep_asziai.pdf (2018. I. félév)

Az 5. feliratrész négy karaktere:

- Az első (12.) jel megegyezik az SE 5. felirat⁸ 1. r^{2j} jelével, ez itt is megfelel, *B-nél -n-*.
- A következő (13.) jel alakjában az Π (r -o/u) összevonás dominál (vö. az SE 1. Sulek 3 felirat ugyanilyen jelével⁸), vízszintes vonala most túlhúzott, vagyis hozzájön még a Υ (2j) betű is, együttes jelentésük: (1r -o/u- 2j), *B.* nem értelmezi.
- A harmadik (14.) Υ alakú karakter az $\Upsilon + \mid$ (sz - r^{2j}) vagy az $\Upsilon + \Upsilon$ (2j - sz) ligatúrát jelenti, a mindkettő megfelelhet, a szövegértelmezés majd eldönti, *B.* nem értelmezi.
- Utolsó (15.) jegyben egy olyan (1b - 1r) vagy (2j - 1r) értelmű Υ betűt látunk, amelynek álló szára valójában ívelt, azaz n -alakú. A szövegbe a $\Upsilon + \Upsilon + \Upsilon$ (1b - n - 1r) összevonás a megfelelő, $-b-$ az r -hez igazítva. *B-nél* ez is $-n-$ betű.

Az ötödik szakasz betűsor:

$R^{2J}/^1R$ -O/U- 1J [SZ- R^{2J} / vagy 2J -SZ] 1B -N- 1R
 12 13 14 15

A 6. feliratrész három karaktere:

- Az első (16.) jel egy eléggé lelapult karakter, talán megegyezhet a 7. és 10. (1r - 2k - sz - $^1l^3$) ligatúrával, de az abból hangzósítható „rákészül” és „raksz le” szavak nem igazán illenek a szövegbe. Szerencsére a *Beljájev* írásában közölt képén⁴ (1. ábra) elég jól látszik a 15. jel,

amit kivágtam. Láthatóan a karakter közepében eggyel több a mellékjel, így számíthatunk a \langle (1d) betűre is, amivel összevonásunk az (1r - 1d - 2k - sz - $^1l^3$). *B.* szerint ez a jel is g vagy m .

- A középső (17.) is összetett, felülről sorolva a $\Upsilon^{1/2j^3*}/r$ vagy az $^1l/j/r$ kapcsolat rögzíthető, míg alatta a zárt, egy mellékjeles \boxplus karakter, a $\boxplus + \aleph$ (z - 2r) vagy $\aleph + \boxplus$ (2r - z) kéttagú ligatúra látható, vö. a konstantinápolyi felirat első két jelével (Felülvizsgáltam II. 2017. II. félév), de nem zárható ki $\boxplus + -$ (1r - 2r) és inverze sem, lásd az A 2. Tozbulak felirat 6. jelét.⁸ Szövegértő ligatúraként a $^1l/j/r$ -(z - 2r) összevonást helyezem most előtérbe. *B.* ebben a karakterben a jenyiszeji \boxplus (*ök, ük, kö, kü*) szótagokat látja.
- Utolsó (18.) jelünk álló alakját a 2. jelben láthattuk, most jobbra van döntve, vagyis a ligatúra 2j - $^1t/r$ értelmű lesz, ami *B-nél* ismét csak egy k -t jelent.

A hatodik szakasz betűsora:

1R - 1D - 2K -SZ- $^2L^3$ / 1L /J/R-Z- 2R / 2J - 1T /R
 16 17 18

Rakjuk folyamatosan sorba a hat szakasz betűsorát:⁹

2V - 1R - 2S -E/O 2J - 1T • NY 1R -SZ R^{2V} -N³ • R/N-I/Ü 1R - 2K -SZ- $^2L^3$ 1R -SZ • 2J - 1R R^{2V} -N³/ $^1K^3$ - 1R - 1R
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
 • $R^{2J}/^1R$ -O/U- 2J [SZ- R^{2J} / vagy 2J -SZ] 1B -N- 1R • 1R - 1D - 2K -SZ- $^2L^3$ / 1L /J/R-Z- 2R / 2J - 1T /R •
 12 13 14 15 16 17 18

hangzósítva:

VeReSÉ iJeT • NYeRSZ RéVeN • áRuNI RáKÉSZüL RuSZ • JeR éRVÉN RaKoRa •
 RoJ áRUJ [...]BaN-uR • áRuD-Ke(Kö)-SZoL LoRu-üZÉR iJeT éR •

Az előlap körirata:

Veres^é i^{lv}et • nyersz réven • áru¹ni rákészül rusz • jer, érvén rakóra • rój, áru¹j [...]ban úr •
 árud ke^{ll}/kö^{ll}, szól lór^{ól} üzér, i^{lv}et ér! •

9. Az elől álló helycserés tükrözött jelet vastagítva kiemelem.

A szöveghez magyarázatként:

- „**Veressé ilyet**” mármint ilyen pénzt, dirhemet.
- Dirhem(dircham) wikipedia: középkori arab ezüst pénz, neve a görög drachma szóból származik, a 7. századtól az iszlámvilág pénze.
- „**jer**” a Cz–F: szerint¹⁰ parancsoló ige, tájdivatosan gyere.
- „**érvén**” „*Hát a ’ van, vén végzetű, mit jelent? Olyan cselekedetet, amely már végbement*”¹¹
- **Rus**z-nak a hívták a korabeli arab és bizánci források a varégokat (viking, skandináv), akik a mai Oroszország területén a 8–11. században RUSZ államot alapítanak. Elsődleges céljuk eleinte nem a gyarmatosítás, hanem a Volga, Don, Dnyeper folyókon délfelé hajózva Bizáncig és a Kaszpi-tengeren át Iránig a méz, viasz, prémkereskedelem.
- „**roj**,” fizess a réven vámot.
- A [...] -be tett két ligatúrát most nem értelmezem, mert ez kulcsszava lesz az érmet verető hatalom (nép), a verés helyének és idejének meghatározásában, később visszatérek rá!
- „**ke**” Cz–F: Ke, KeL, KELL tájdivatosan köll, szükséges.
- „**üzér**” Cz–F: személy, ki bizonyos kereskedelmi, s nyereszkedési foglalatosságot folytat, vesz, csereberél, pénzzel nyereszkedik.

Beljájev átírásának betűhangjai: *ie k • n - ? • r g/m o • k g/m nc • n - - n • g/m B k •*

Előlapi mezőfelirat.

A mintegy 18–20 mm-es gyöngykörön belül (kopottan vonalkörnek látszik) a mező három sorában 8 grafikai jel van. A felső sorban a körirat 11., 5. és 2. jegyei vannak megismételve, betűsoruk:

$$\begin{array}{ccc} {}^2\text{J}^{-1}\text{T R}^2\text{V-N}^3/ {}^1\text{K}^3\text{-}^1\text{R-}^1\text{R} & & \\ 2 & 5 & 11 \end{array}$$

Alatta két sorban arab írás vagy annak utánezatai láthatók, ezek meghatározását *Szilágyi Mihály* úrtól kértem, de nem zárható ki e jelek rovás karakterként való értelmezése sem. Vizsgáljuk meg ennek a lehetőségét is.

A középső sor jegyei:

- Az első jegy hasonlít ugyan a 11.-re, de alakjában mégis egy attól eltérő $\lrcorner + \text{N} ({}^1\text{r}^3\text{-}^1\text{k}^3\text{-}^1\text{l/j})$ ligatúra azonosítható.
- A követő hosszan elnyúló „arab írásjelet” egymás alatti kétsoros rovás karakterként kell értelmezni. Kezdő jele középen az \succ (**n**), melynek felső vége az elfektetett $\leftarrow /{}^1\text{j}^3/\text{r}$ vagy ${}^1\text{l/j/r}$ értelmű hangkapcsolattal van összekötve, tőle távolabb külön jelként az **l** (**sz**) rovásbetű áll. Alatta az alsó fekvésű, hosszan elnyúló egyvonalas — (**r**) látható, melyet az ζ (e/o) betű zár le, együtt az (**r-e/o**) összevonását adják meg. Sorba állítva a betűsor:

$$\begin{array}{c} {}^1\text{R}^3\text{-}^1\text{K}^3\text{-}^1\text{L/J N-}^1\text{L/J/R SZ} \\ {}^1\text{R-E/O} \end{array}$$

Az alsó mezősornál kétséges, hogy valós-e az elválasztó pont, vagy az csak a követő karakterhez tartozó halványan látszó, életlen, függőleges rovásjegyek a felső zárópontja.

- Az első ’ X ’ alakú karakter jobb oldali szára túlhúzott, így jelöli a vésnök az egyvonalas $/ ({}^1\text{r})$ betűt, az alul adódó zárt háromszög a Δ (g^2k) betűt jelentené, de láthatóan az alsó vonala nem záródik (pontoszerű), így benne még a bal oldalához igazított L (${}^1\text{l/j}^3$), az Λ (${}^2\text{s}$) és az alsó helyzetű — (**r**) is felismerhető. A szövegértőként az $L + \Delta + X + / ({}^1\text{r}^2\text{d-g}^2\text{k-}^1\text{l/j})$ és az $\text{—} + \Lambda + X + / ({}^1\text{r}^2\text{d-}^2\text{s-}^1\text{r})$ betűsor is szóba jöhet, az utóbbi lett megfelelő.
- A jellegében n-alakú következő jegyet egyedülállónak veszem, amiben felül az $\grave{\text{i}}$ (**i/j**) betű balra hajló mellékjele, középen a hozzá igazított \succ (${}^2\text{l}$), együttes alakjuk $\text{’ } \text{’}$; legalul pedig az \succ (**n**) betű alsó része látszik. Ligatúraként az $\succ + \succ + \grave{\text{i}}$ (**i/j-}^2\text{l-n}**) betűsor helytálló.

10. Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv értelmező szótára, I–IV. Pest, 1862–1874. Továbbiakban: Cz–F

11. Horvát István: Kérdezősködő / Magyar nyelvmester. Pesten 1833. 59.

A 2. feliratrész három karaktere:

- Az első (23.) karakter felső része P alakú, alatta kilóg egy tükrözött L, függőleges száruk közös, feloldásuk: $\succ + L$ (${}^1L/J^3-n$). B. szerint a jenyiszeji *-op-* változat.
- A második (24.) karakter megegyezik 12. jellel, tehát $r/{}^2j/$, ami *B-nél* most is *1-p-*.
- A harmadik (25.) karakter alakilag hasonlít a 6. jelre, de a jobboldalon „kilógó” r-hez igazított \dagger (2d) mellékjele most vízszintes \dagger , értelme ${}^2d-r/n-i/ü/$ lesz. B. ez az X a *-d-* betű.

A második szakasz betűsora:

$$\begin{array}{ccc} {}^1L/J^3-N & R/{}^2J/ & {}^2D-R/N-I/Ü/ \\ 23 & 24 & 25 \end{array}$$

A 3. feliratrész két karaktere:

- Az első (26.) karakter összevethető a Kubán K 5. Khumara-6 alsó feliratának 3. \uparrow jelével,⁵ köztük csak annyi a különbség, hogy most az r-irányú \uparrow (${}^1j^{3*}$) helyére az \uparrow /m/r lép, vagyis a ligatúrának $\dagger + \dagger + \dagger + \uparrow$ (${}^1m/r-{}^2d-{}^1r-{}^2d$) betűsora lesz. B. nem tudja értelmezni.
- Az utolsó (27.) karakter hasonlít a 20.-ra, de íve alul nem túlhúzott, így az $\succ + \dagger + \dagger$ (${}^1r-{}^1b-n$) összerovásának vélem. B. \mathfrak{z} alakú *-n-* betűt lát benne.

A harmadik szakasz betűsora:

$$\begin{array}{ccc} {}^1M/R-{}^2D-{}^1R-{}^2D & {}^1R-{}^1B-N \\ 26 & 27 \end{array}$$

A 4. feliratrész három karaktere:

- Az első (28.) P alakú karakter szára alul balra török, benne az \succ (n), az \mathfrak{D} (1s) és \succ (2l) hangjelekre számíthatunk, mint (n- 2l) és (${}^1s-{}^2l$) összevonások, az utóbbit fogadom el, dőlése nem szövegértő. B. a P alakú jelet *j-*nek véli.
- A középső (29.) \mathfrak{F} karakter az előlapi körirat 5. és 10. jeleként nem más, mint az $r/{}^2v-n^3/$.
- Az utolsó (30.) karakter hasonlít a 14. jelhez, de véleményem szerint csak a szóló \uparrow (2j) betűről van szó, nincs lelógó szakáll. *B-nél* ez az alak is *-p-* hangértékű.

A negyedik szakasz betűsora:

$$\begin{array}{ccc} {}^1S-{}^2L & R/{}^2V-N^3/ & {}^2J \\ 28 & 29 & 30 \end{array}$$

Az 5. szakasz két karaktere:

- Az első (31.) karakter összevethető a 8.-al, de a T talpánál egy lefelé néző \neg (${}^1l/j$) betű látszik. Felülről-lefelé az $\downarrow + \downarrow + \neg$ (${}^1r-sz-{}^1l/j$) betűsor jön ki, *B-nél* ez is *-op-* hangértékű.
- Az utolsó (32.) karakter eléggé kopottnak, elvertnek látszik, de *Beljájev* (1. ábra) képe⁴ alapján jól azonosítható a 7. illetve a 10. jel betűsor: (${}^1r-{}^2k-sz-{}^2l$). B. nem tudta értelmezni.

Az ötödik szakasz betűsora:

$$\begin{array}{ccc} {}^1R-SZ-{}^1L/J & {}^1R-{}^2K-SZ-{}^2L \\ 31 & 32 \end{array}$$
A hátlapi körirat betűsora:⁹

$$\begin{array}{cccccccc} {}^1R-O/U-SZ-{}^1R-O/U & {}^1B-N-{}^1L/J & {}^1J-{}^1R-O/U & {}^1L/J/R-{}^1M-[{}^1R-{}^2R/Z-{}^2R] & \bullet & {}^1L/J^3-N & R/{}^2J/ & {}^2D-R/N-I/Ü/ \bullet \\ 19 & 20 & 21 & 22 & & 23 & 24 & 25 \\ {}^1M/R-{}^2D-{}^1R-{}^2D & {}^1R-{}^1B-N & \bullet & {}^1S-{}^2L & R/{}^2V-N^3/ & {}^2J & \bullet & {}^1R-SZ-{}^1L/J & {}^1R-{}^2K-SZ-{}^2L \bullet \\ 26 & 27 & & 28 & 29 & 30 & & 31 & 32 \end{array}$$

ROSZ-árUBaN-Jo JÁRORa-SZoJ-ám-[eZÉR/áRÉR] • Ne-SZáJRá-iJeD-áRuNI •
MaRaD-áRuD áRBaN • eSeL RéVeN iJ • RuSZ-JoRa(uJRa)-KéSZüL •

A hátlapi körirat:

**Ros^s árúban jó^l járóra szó^j ám ezér^t • ne szá^lj rá, ijed áru^lni • marad árud árban •
esel réven, i^{ly} • rusz jóra(újra) készül! •**

Beljájev átírásának betűhangjai: *lt ? t sh • op p d • ? n j ? p • op ? •*

Magyarázatként:

- „**áruban**” értsd alatta áruval, az „**árban esel**” pedig olcsóbb lesz, engedned kell.

Hátoldali mezőfelirat.

A gyöngykörön belüli mezőben egymás alatti négy sorban 13 rováskarakter látható, három elválasztó ponttal (az utolsó végzáró), három szakaszra tagolva. Két alkalommal a feliratrészt az alatta lévő sorban fejeződik be, a sorváltást /-el jelölöm, a jeleket dőlt számmal adom meg.

A mezőfelirat jegyei:

- Az 1. kör alakú jelet tartom (gondolatban elforgatva) szókezdőnek, mely tulajdonképpen egy 'Φ' alakú ligatúra, mely rovásfeliratainkban többféle változatban is előfordul – lásd ukrainai vázán Θ, zamárdi avar szíjvégen, vargyasi kőfeliraton Ø –, minden esetben az O (²m) és a belsővonal állása szerinti l (sz) vagy -, / (¹r) összevonásként. Esetünkben lehetne az (²m-sz), de a szólónak látszó -m- rovásjel is gyakran tovább bontható rejtett elemeire: > (n), < (e/o), melyekkel különféle ligatúraváltozatok állnak elő. Nem felsorolva a szóba jöhetőket az l + O + > (**n⁻²m³-sz**) betűsört rögzítem. *B-nél* ez az O nt.
- A 2. jel a 31. jegy ismétlése: (¹r-sz-¹l/j), *B-nél* az -n- betű.
- A 3. ómagyar < (e/o) betű már ismert az előlapi mezőfeliratról, *B.* ennek -b- értéket ad.
- A következő 4. jel megegyezik a 13. és 24. r/²j/ karakterrel, amit *B.* p-nek vagy o-nak vél.
- Ismételten megjelenik az 5. karakterben a 11. (¹k³-¹r-¹r) ligatúra is.
- 6. ívelt oldalú karakter mellékjele t-irányú, így a > + † (²t-n) kéttagú betűsört adja ki, inverze † + > (n-²t) nem szövegértő, *B-nél* ez az alak is -p- betűt jelent.
- 7. karakter nem más, mint a függőlegesen sorolt / + ◊ (²k-¹r) összerovása, ugyan dőltnek látszik, de az r-nek r-irányú dőlése nem értelmezhető, *B-nél* -j-.
- 8. karakter mezőbeli képe életlen (duplázódott), feltehetően a féldarab 22. jegyével kellene azonosítani, de láthatóan a keret jobb oldalán most nem az † (¹m), hanem az l (sz) betű áll, az utolsó két tag most is [¹r-²r] vagy [z-²r] lesz. A szövegértő összevonást az □ + № + l + † /¹l/j/r-sz-[z-²r] betűsor ad. *B.* rendben lévőnek tartja a 'Æ' alakú rovásjelet.
- 9. karaktert meg kell határoznunk. Felül az † + > + > (n-n-¹l/j) ligatúra van, az -l- szára felvette az -n- alakját, alatta pedig az enyhén dőlt, S alakú † (¹k) rovásbetű látható, együtt: (n-n-¹l/j-¹k/r. A k-t vö. a ladánybenei edény 12. jelével (Felülvizsgáltam. 2014. dec.) vagy lásd I. István pénzének 3. jelét.¹⁴ *B-nél*, mint az előlapon: -r-.
- A 10. karakter bonyolultnak látszik, de benne jól felismerhető felül az > + † + > (n-¹b-n) és alatta az † (²l) betű, így együtt az (n-¹b-n-²l) ligatúrát jelentik. *B-nél*, mint a 8.
- 11. azonos a 21.-el (²j-¹r-o/u), *B.* ez a -t- betű.
- 12. új karakter az / + < + > (l-e/o-¹r) betűkből van összeszerkesztve, az -l- (L) már átvette a régebbi -a/á- betű alakját. *B-nél* az m-t jelenti.
- 13. a 12. és 24. karakter megismételt r/²j/ jele, *B-nél* → alakú -o- betű.

Ábrázoljuk a mezőfelirat betűsoraikat és hangzósítását:⁹

$\begin{array}{cccc} \text{N-}^2\text{M-SZ} & \text{}^1\text{R-SZ-}^1\text{L/J} & \text{E/O} & \text{R}^1\text{J/} \\ 1 & 2 & 3 & 4 \\ \text{}^1\text{K}^3\text{-}^1\text{R-}^1\text{R} & \text{}^2\text{T-N} \bullet \text{}^2\text{K-}^1\text{R} & /^1\text{L/J/R-SZ-} & \text{[Z-}^2\text{R]} \\ 5 & 6 & 7 & 8 \\ \text{N-N-}^1\text{L/J-}^1\text{K/R} & \text{N-}^1\text{B-N-}^2\text{L} & \text{}^2\text{J-}^1\text{R-O/U} \bullet \\ 9 & 10 & 11 \\ & \text{L-O/U-}^1\text{R} & \text{R}^2\text{J} \bullet \\ & 12 & 13 \end{array}$	$\begin{array}{l} \text{NeM éSZ RoSZu-JO áRuJ} \\ \text{RaKoRa iTeN} \bullet \text{KeRüJ-RoSZ-[üZéR]} \\ \text{iNeN-áJ-KoRáNBaN-eLJáRO} \bullet \\ \text{LORu áRuJ} \bullet \end{array}$
--	--

A hátoldali mezőszöveg:

Nem é'sz ros^szu¹, jó¹ áru¹j / rakóra it'en • kerü¹j, ros^sz [üzér] / inⁿen á¹j, Koránban eljáró • / lór^{ó1} áru¹j! •

Elfogadásra ezt a szöveget ajánlom, mert jól illeszkedik és összhangban a többi feliratrésztel szellemiségével.

Végül felsorolom *Beljájev* mezőjeleit is: *nt n b p* vagy *o • nc p j Œ • r Œ t m o •*

- „**Korábban eljáró**” alatt a mohamedánt kell értenünk.
- „**innen állj**,” azaz innen menj, ne is gyere!

*

Vissza kell még térni két kérdésre: a 14. karakter SZ•¹R•²J vagy ²J•SZ betűsorára, ami a vámszedés és egyben a pénzverés helye is lehet, valamint az előlapi mezőfelirat két „arab” sorának értelmezésére, ami alapján talán meghatározható a mintául szolgáló arab dirhem eredetije is. Más kérdés, tekinthető-e az érme, I. István obulusát is megelőző pénzünknek? A pénzverés, a vámszedés helyét keresném én, míg a numizmatikai vonatkozásokat majd *Szilágyi Mihály* úrtól várnám.

Tudjuk, hogy a pénzverés birodalmak, uralkodók, keleten helyi hatalommal rendelkező emírek, kalifák, kánok előjoga. Esetünkben birodalomként a Kazár Kaganátus jöhet szóba. *Michael Syrus* az igazi kazárokat bolgároknak és wuguroknak nevezi. „Egy arab tudósítás úgy tudja, hogy a kazárok neve csak perzsául kazár, törökül szabír. A kazár népnév jelentése kibogozhatatlan...”

Megjegyzem: [én odafigyelnék Cz–F: Szótárára, a kazár szóra jól érthető etimológiát kapnánk: „KAZ elvont gyök, mely megvan a kazal, kazdag, kazán kazup szókban, értelme *összegyűjtött valami*, míg az *ÁR bőség, sokaság, özön* értelmű, együtt; *összegyűjtött sokaság*. Ez pedig szerény történelmi ismereteim szerint nem vonatkozhatna másra, mint az avarok elvonulása után a kelet-európai szteppén maradt rokonnyelvű hun utódnépek (kazár, besenyő, bolgár, alán, magyar, avar, szabír, ugor stb.) *egy sokaságba való összegyűjtésére*, Kazária politikai megszervezése 556 körül. Többek szerint is közünk van az alapításhoz: *Kánnai Zoltán, Bakay Kornél, Marác László...*]

Kazár pénzverésre elsősorban az arab támadások (642–652) miatt a Volga-torkolat főága mellé áthelyezett, általunk Etil vagy Itil néven ismert fővárosban számíthatnánk, de ez a név nincs ráírva. *Szentkatolnai Bálint*¹⁵ viszont azt írja, hogy az arab „*Ibn Rosztenél* a város kazár neve állt, amelyet 400 éven át másolgattak el *Szara*’-s-enre az eredeti *Szaraj-is* alakból, ami adighe-kabard nyelven *Szaraj-izs, Szerej-izs* (kerítés ös = öreg, nagy kerítés, a szemtanuk szerint csakugyan kerített város volt).” Lehet, hogy most is értőbb lett volna a Cz–F: szerinti magyar etimológia: SZÁR (3) e gyöknek közvetlen származéka a *száraz*, az AJ (1) általában jelent nyílást, *nyiladékot*, hasadékot, az ~ IS névképző: *as, os, es, ös*, együtt a *szaraj-is*, inkább jelentené azt a *száraz-nyiladék-os* helyet, ami a mocsaras Volga deltában a főág és tőle keletre lévő mellékág között lehetett.

A pénzen lévő SZ•¹R•²J mássalhangzósor, akkor jelentheti a **Szaraj** nevű kazár fővárost is. (Könnyen azonosítható lenne az Aktyuba melletti Szeráj várossal is, de azzal csak az gond, hogy Batu kán 1242 után alapította.)

A kazár területen áthaladó távolsági kereskedelem forgalmából a kincstár vámot szedett. „Az egykori Kazár területeken nagy számban kerülnek elő a közép-ázsiai városokban vert 2,7–2,9 gr. súlyú ezüst dirhemek. Ezek szinte minden kazár-kori településen előfordulnak, de különösen nevezetese a Gyevica, Zavalisinszki, Hitrovo,... Bezludovka (1190 darab) határában talált kincsleletek. A Kaganátus területéről származó dirhemek részben vagy egészben utánzatokból álltak... a kazár állam bocsájtotta ki: rajtuk az arab felirat nem torzult értelmetlenné, ahogy az a barbár dirhemutánzatok esetén gyakori. Kazár verőtövekre a szaltovo-majaki edényeken és téglakon szokásos tulajdonjegyeket véstek fel.”¹⁶

Nem gondolnám, hogy a talán már nem is kazár fajú uralkodó valamilyen megfontolásból *magyar rovásjeles* pénzeket is veretett volna, aminek éremképe és felirata is eltér az „állam veretétől.” Az érem gondolatisága *annyira magyar*, hogy nem tévednék, ha kijelentem, ez csak egy önálló vagy viszonylag önálló magyar uralom alatti területen készülhetett, esetleg a kazár főhatalom tudtával, engedélyével. Az „*annyira magyar jellegen*” azt értem ami a kelet-európai⁵ és közép-ázsiai rovásleleteinken⁸ szinte kivétel nélküli, hogy *funkcionális feliratiak!*

15. Dr. *Szentkatolnai Bálint Gábor*: A honfoglalás revíziója. Hasonmás kiadás. PÜSKI 88.

16. multunk.com/index.php?title=A_Kazár_Kaganátus_és_a_kelet_szlávok_szomszédtságába

Ez most sincs másképp, hiszen az érmen a révhelyi kereskedés szabályai vannak írásba adva: vámot kell fizetned, árad összhangban legyen a portéka minőségével, az árust ne ijeszd el, de elő is írja, hogy „Koránba járó” (mohamedán arab) csak lóról árulhat.

Eséllyel kereshetjük a helyet, ha követjük a kelet-európai magyar nyelvű rovásfeliratok lelőhelyeit. A déli, Kaukázus–Kubán terület nem jöhet szóba, mert az itteniek a ruszokkal csak szárazföldön érintkezettek volna, ők pedig evezős hajósok. Marad akkor az északi, „a Donyec és Don, valamint a mellékfolyók vidékén feltárt, mintegy 300 települést összefogó szaltovo-majaki műveltség”¹⁶ emlékhelye (kiegészítve szubbotcival), melyet az oroszok eltérő sajtáságai miatt 8–10. századi inkább alán (osz, ász, asī, ászik, aorszok a későbbi jászok), mint magyar kultúrájának tartanak.

Ennek egyik központja a Don menti Majackoje kazár-kori erődvár, melynek várából és környékéről már 34 magyar nyelvű rovásfeliratot ismertettem.⁵

Most csak két felíratra hivatkoznék:

- a D 19. Majaki-16-ra: „**Révész számolj el, kár (a) szó, adózz**” és
- a D14. Majaki-11 kötömb 7. felíratrészére; „**Jász úr szék.**”

Az utóbbit a jász uralkodó székhelyeként értelmeztem, ami egyben helynév is lehet.

A „szék” egyértelműen magyar helymegjelölés (Magyarszék, Háromszék). A **Jász** (iász) szó népként, helynévként is megfelelne, hisz dokumentáltan „körovásba,” azaz írásba van foglalva.

A szkíta jász–magyarság ürügyén nem is hivatkoznék másra mint *Horvát Istvánra*¹¹ és *dr. Szombathy Ignácra*:¹⁷ jász = ász, alán.

Ezért a 14. karakter ²J-SZ betűsorának olvasatára a JÁSZ megnevezést ajánlanám, amivel

Az előlapi körirat végleges szövege:

Veres^sé illet • nyersz réven • áru¹ni rákészül rusz • jer, érvén rakóra • rój, áru¹j Jászban úr • árud ke¹¹/kö¹¹ szól lór⁶¹ üzér, i^{1v}et ér! •

mármint ilyen pénzt, mint ez a dirhem.

Azt hiszem a „**Jászban**” (Jászságban) helymegjelölés az erdős szeptepi-vidék minden vámhelyére vonatkozhat, ennek értelmében a Volga melletti Szarajis nem jöhet szóba.

Nos, e magyar területen (Levédia?) kellett a volgainál sokkal jelentősebb, Bizánc felé tartó rusz kereskedőknek először vámot fizetniük. Ha ehhez még hozzá vesszük, hogy itt jelentős stratégiai vasérc lelőhelyek is vannak (kijevi fegyvergyártás), akkor, ha kezdetben volt is kazár alávetettség, az később a bevételek növekedésével mindenképpen az itt élők gazdasági és politikai súlyának erősödését, az elszakadás igényét vetette fel (830 körül). Ez pedig előbb-utóbb katonai konfrontációhoz vezetett. Én ide helyezném a minket ért besenyő (inkább déli kangar) támadást, ami kazár ösztönzésre az elvesztett bevételek és talán a hűbéri viszony visszaállítása érdekében (amit elfoglalsz a tiéd jelszóval) indulhatott. Jó taktikai érzékkel a Kubán és az erdősáv között hosszan elnyúló magyar nyelvrokonok szabír lakta részének támadásával, szétválasztva a két rokon magyar főerőt. Nem kívánnék történelmet írni, csak megpróbáltam lehetséges *első pénzünk* gazdaságpolitikai hátterét értelmezni.

Nos úgy látszik, a megerősödött magyarság az önálló pénzverés bevezetését is megtehetette, amire nem a verető uralkodó (király) nevét, a kibocsájtás idejét rótták rá a (állam)szövetség írásával, a *magyar rovásjelekkel*, hanem a révkereskedés szabályait.

Eleink az akkori világ „valutájának” anyagát, súlyát, átmérőjét vették példának, de éremképét nem, ezzel is hangsúlyozva a „kazár államtól” való elkülönülést. Ha csak rövid ideig tartó, vagy csak egyszeri pénzverésről is lenne szó (3 esetleg 5, 6 példány ismert eddig), *ez akkor is kihívás a magyar numizmatika számára!*

Kihívás annál is inkább, mert ha „ilyen példányokat ma Ukrajnában adják el,”³ akkor ezek a magyar gyűjtők számára is elérhetők lehetnek!

17. Dr. Szombathy Ignác: Kútfőtöredékek /a magyarok történelme / jász korszakához. Győr. 1875.

Felmerülhet esetleg, harmadik területként a volgai bolgárok *Almus* nevű vazallus királynak országa is,¹⁶ akinek névlábjegyzete alatt *Bartha Antal*: A magyar–török kapcsolatokról ez olvasható: „Az állami önállóságot bizonyító pénzkibocsátás a Volgai Bolgáriában a 918–922 közötti években kezdődött. Pénzek eleinte a közép-ázsiai uralkodók nevével ellátott, durva dirhemutánzatok voltak. Egyes példányokon a volgai bolgár uralkodó *Mikail ibn Dzsafar* neve van, akiben *Almos* nevű király fia sejthető. *Almussal* találkozott *Ibn Fadhlán*, és ő adott neki a *Dzsafar* nevet.”

Ha figyelembe vesszük, hogy kezdetben a Volgai Bolgária bizonyosan magyar nyelvterületű és talán vezetésű, a „jász területtel” etnikai kapcsolata fennállhatott, akkor akár szóba jöhetne egy a volgai bolgár–magyar pénzverés lehetősége is!

Írásomat azzal zárnám: *akkor már nem példa nélküli I. István obulusának magyar rovásjeles hátlapja felirata sem!*¹¹

Kaposvár 2019. 01. 20.

Delibeli József
okl. építőmérnök

A rovásjelek jelülésénél felhasználtam *dr. Hosszú Gábor* székely–magyar, Kárpát-medencei és kazár rovás karakter készletét. <http://www.freeweb.hu/rovasirashonlap/betu/index.html> Letöltve 2009. okt.

Jelen írásom forrás megjelöléssel másolható.